

STUDIE

DE ORIGINE CALICIS HISTORIA

Kalich, který se stal symbolem husitství a jeho nejvýznačnějším požadavkem, je nepominutelnou součástí většiny děl s husitskou tematikou a řada z nich, alespoň těch podrobnějších, pojednává i o problematice jeho vzniku a počátků. Samo zhodnocení této literatury by vyžadovalo rozsáhlou práci, a protože hlavní téma naší studie je přece jen odlišné, v historiografické kapitole si povšimneme pouze nejdůležitějších bodů. Zhodnocení starších prací v rámci husitologických studií přinesl ve svém příspěvku *Novější bádání o Husovi a hnutí husitském* Kamil Krofta,¹ informaci o ostatní produkci nám nejlépe podá Zemanova bibliografická pomůcka k dějinám husitství a reformace² a nověji soupis literatury ve Šmahelově *Husitské revoluci*.³ Soustavný přehled vývoje názorů na vznik utrakvismu však dosud podán nebyl, máme k dispozici pouze některá stručnější hodnocení v monografických studiích o kalichu.

Dějepisickou produkci zabývající se počátky kalicha v Čechách jako první probral Josef Kalousek ve své studii *O historii kalicha v dobách předhusitských*.⁴ Kalousek nesouhlasil s teorií o nepřetržitém užívání kalicha v Čechách od dob cyrilometodějských, proto si všímá názorů jejich přívrženců a vyvrací je. V první řadě hodnotí autora této teorie Bohuslava Bílejovského a jeho pokračovatele z řad Jednoty, dále pak historickou produkci 2. poloviny 19. století historiků pravoslavných i protestantských.

V témže roce jako příspěvek Kalouskův vyšla i velká práce Ivana Pal'mova *Vopros o čaše v gusitskom dviženii*,⁵ která, obřezávajíc stav vědomostí 19. století, sice byla záhy antikvována výzkumy Sedlákovými a Bartošovými, v níž však autor postihuje tři názorové proudy (vycházejí přitom z rozdělení konfesijního), vysvětlující vznik kalicha: autoři především katolicky zaměřeni, navazující na Eneáše Silvia Piccolominiho, kteří prosazují valdenské kořeny, badatelé z protestantských kruhů, zejména němečtí a francouzští, kteří uvažují o vlivu Wyclifově

¹ ČČH 21, 1915, s. 40–78, 121–160, 347–379.

² *The Hussite Movement and the Reformation in Bohemia, Moravia and Slovakia (1350–1650)*. A Bibliographical Study Guide. (With Particular Reference to Resources in North America), Ann Arbor 1977.

³ Díl IV. *Epilog bouřlivého věku*, Praha 1993, s. 215–368.

⁴ Otisk z *Výroční zprávy obecního reálného gymnasia v Praze*, Praha 1881.

⁵ S.-Peterburg 1881.

nebo o tradici cyrilometodějské, jež byla rozvinuta domácím reformním hnutím v osobách Miliče z Kroměříže a Matěje z Janova, a konečně ruští pravoslavní historikové, kteří vidí v návratu husitů ke kalichu vliv východní ortodoxie.

Mnoho poznatků bohužel nezískáme ani ze dvou základních děl o počátcích kalicha. Jan Sedlák se ve své práci *Počátkové kalicha* vydal obtížnou cestou studia soudobých teologických traktátů a polemické literatury. A protože v tomto směru neměl právě největší počet předchůdců, i jeho shrnutí a zhodnocení dosavadní literatury bylo stručné. František Michálek Bartoš v historiografickém exkursu své základní práce o kalichu *Počátky kalicha v Čechách*⁶ podal především vývoj, jak píše, „*legendy o Petrovi z Drážďan*“.

Nejvíce informací tedy můžeme načerpat z nejmladší práce o počátcích kalicha, z Girgensohnovy monografie o Petru z Pulky, *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches. Leben und Wirken eines Wiener Theologen in der Zeit des großen Schismas*.⁷ Dieter Girgensohn pojal svou studii o vídeňském mistrovi, který významně zasáhl do bojů o kalich, značně široce a s typicky německou důkladností. Obširně pojednal také o pěti teoriích vzniku kalicha v Čechách — teorii drážďanské, janovovské, wyclifské, cyrilometodějské a jeronymovské, samozřejmě i s jejich historickým vývojem.

Pomineme-li kronikářské počátky, o nichž se ještě stručně zmíníme při drážďanské teorii, musíme vyzvednout první zpracování polemické literatury z doby počátečních bojů o kalich, a to v třetím svazku díla Hermanna von der Hardta *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*.⁸ Von der Hardt sice přináší v prolegomenech k tomuto svazku⁹ také pokus o nástin počátků kalicha, ale hlavní význam jeho práce spočívá v edici několika významných traktátů z let 1414–1417, na jejichž znalosti byla po dlouhou dobu založena literatura o počátcích husitství a počátcích kalicha. Přes dobové ediční nedostatky, a přestože Hardt jako protestant neměl přístup do některých významných knihoven, můžeme říci, že jeho výběr byl téměř reprezentativní; byl však částečně znehodnocen neznalostí autorů některých děl nebo nesprávným určením autorství a tato skutečnost způsobila, že starší studie, založené výhradně na interpretaci těchto pramenů, dnes již vlastně nemůžeme užívat. Přesto však Hardtova edice slouží dodnes, protože drtivá většina jím vydaných traktátů se ani po téměř třech letech nedočkala modernějšího zpracování.

Počátkům kalicha věnoval III. část své práce *Beiträge zur Geschichte des*

⁶ Kromě již uvedeného vydání na stránkách Musejniku vyšla tato studie ve druhém vydání jako třetí kapitola BARTOŠOVA díla *Husitství a cizina*, Praha 1931, s. 59–112, z kterého také — pokud nebude uvedeno jinak — citujeme. Původní text je zde totiž poněkud opraven.

⁷ Göttingen 1964.

⁸ Francofurti et Lipsiae 1698. Zhodnocení práce přinesl CROWDER, C. M. D.: *Le concil de Constance et l'édition de von der Hardt*, *Revue d'histoire ecclésiastique* 57, 1962, s. 409–445.

⁹ S. 17–22.

Kelchs in Böhmen Josef Dobrovský.¹⁰ Na několika málo stránkách však téma příliš nerozváděl; poukázal na Bílejovského falšování historie a několik zmínek věnoval Matějovi z Janova a Jakoubkovi.

19. století přináší rozšíření naší pramenné základny o další edice zejména díky Höflerově řadě *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen*¹¹ a Palackého *Documenta Mag. Joannis Hus.*¹² Vynikajícího zpracování se pak v této době dostalo husitství v dílech našich renomovaných historiků Františka Palackého¹³ a Václava Vladivoje Tomka,¹⁴ ale vědomosti o počátcích kalicha zůstávají nadále poměrně skrovné: několik teorií o vzniku kalicha, počátek utrakvismu v roce 1414 spojený s osobou Jakoubka ze Stříbra, Husův příklon ke kalichu v Kostnici, kostnický zákaz kalicha, polemiky mezi Jakoubkem a Ondřejem z Brodu, prohlášení university v roce 1417, přijímání dítek.

Nad rámec těchto základních znalostí pak bohužel nepokročila ani studie Františka Dvorského *Počátky kalicha a artikule pražské již l. 1417*,¹⁵ která staví zejména na Palackém a Tomkovi, a tak můžeme s J. Sedlákem konstatovat, že autor „nepodal nic nového“.¹⁶

Ještě před Dvorským však vyšly roku 1881 dvě již zmíněné monografie věnované kalichu. Ke studii J. Kalouska *O historii kalicha v dobách předhusitských* dala podnět, jak míní Josef Pekař,¹⁷ Gollova recenze Denisovy práce o Husovi, v níž uvádí na pravou míru tvrzení francouzského historika o staletí trvajících řeckých tradicích v Čechách. Kalousek pak vyvrací teorie ruských slavjanofilů o souvislosti husitství s cyrilometodějstvím, traktované v názorech o nepřetržitém užívání kalicha v Čechách.

Práce I. Pal'mova *Vopros o čaše v gusitskom dviženii* zaujme v dnešní době pouze svým rozsahem; je to na počet stránek největší dílo, které bylo kalichu věnováno. Na sklonku 19. století se od zahraničních historiků neočekávalo, že založí své studie na nových, dosud neznámých pramenech, třebaže Pal'mov přispěl k poznání mladšího období i edičně. *Počátky kalicha* zpracoval zejména na základě znalostí, které zprostředkoval von der Hardt. A když po čtvrtstoletí vnesl

¹⁰ Prag 1817.

¹¹ I–III, *FRA, Scriptores*, Bd. II, VI, VII, Wien 1856–1866.

¹² *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia, quae partim adhuc inedita, partim mendose vulgata, nunc ex ipsis fontibus hausta*, ed. F. PALACKÝ, Praeae 1869.

¹³ *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* III. *Od roku 1403 až do roku 1439*, 4. vyd. Praha 1894, počátky kalicha zpracovány na s. 102–104, 115, 137–145.

¹⁴ *Dějepis města Prahy* III, Praha 1875, počátky utrakvismu na s. 559–560, 568–569, 580–581, 611–616.

¹⁵ Praha 1907.

¹⁶ *Počátkové*, ČKD LII, s. 97.

¹⁷ *Josef Kalousek*, ČČH 22, 1916, s. 7. Pekařův názor však zpochybňuje NOVOTNÝ, V.: *Josef Kalousek*, ČMM 40, 1916, s. 17.

nové světlo do problematiky vzniku a autorství těchto traktátů svou katalogizační prací Josef Truhlář, bylo toto dílo ruského historika definitivně antikvováno.

Základní prací pro počátky kalicha jsou a ještě zřejmě dlouhou dobu zůstanou *Počátkové kalicha* Jana Sedláka. Pro naše téma bylo opravdu zapotřebí jedinečného heuristického talentu tohoto moravského historika. Sedlák dal počátečnímu utrakvistu nejen pevnou chronologii, postihnul tři významné mezníky ve vydání kostnického zákazu kalicha, prohlášení pražské university a konečně vtělení kalicha do husitského programu v podobě 2. artikulu, ale zejména snesl velké množství materiálu, do té doby ukrytého v leckdy dosud nevyužitých rukopisech. Sedlák se totiž nevydal osvědčenou cestou interpretace notoricky známých údajů z neméně známých kronik a několika málo dosud vydaných dalších pramenů, ale vycházel především z polemické literatury traktátové a universitní, která teprve díky jeho práci (a to nikoliv jen v případě kalicha) začala být soustavně studována a také vydávána. Je sice pravdou, že pracoval v době, kdy již byla větší část rukopisného bohatství největších pražských fondů zpřístupněna ve formě moderních katalogů,¹⁸ nespokojil se však s jejich pouhými zjištěními „*varia excerpta theologica*“ nebo v lepším případě „*(anepigr.) de communionem sub utraque specie*“, ale ve vlastním katalogu, jak nám dává nahlédnout do své autorské dílny,¹⁹ podchycoval a přesně zařazoval díla důležitá pro svou vlastní práci, a to nejen z fondů zpřístupněných moderním soupisem, ale i z archivů a knihoven, k nimž neexistovala jiná pomůcka než primitivní „domácí katalog“. Tak docházelo k situacím, že Sedlák měl mnohdy lepší přehled o dochovaných rukopisech než editor díla, jak vidíme v případě 4. svazku *Regulí Matěje* z Janova vydaného V. Kybalem.²⁰ Svou práci o počátcích kalicha však Sedlák nedokončil, dovedl ji pouze na počátek roku 1417 a v následujících deseti letech života, která mu ještě zbývala, se k ní již nestihl vrátit. Od vydání studie uplynulo více než osmdesát let, jež samozřejmě v mnohém opravila nebo doplnila autorovy názory a leckteré údaje antikvovala. Při tak velkém množství v podstatě nového materiálu totiž utřídění pramenů postrádalo kritičtější zpracování a celou práci poněkud oslabilo. Přece však po tomto díle musí sáhnout každý historik, který se touto problematikou či tímto obdobím zabývá.

¹⁸ Truhlářův soupis rukopisů pražské universitní knihovny byl k dispozici celý, rukopisy kapitulní knihovny byly přístupné pouze v prvním dílu katalogu (tedy necelá polovina); díl druhý měl A. Podlaha teprve zpracovaný.

¹⁹ SEDLÁK, J.: *K edici Regulí M. Matěje z Janova*, StT I/4, 1913–1914, s. XXXI.

²⁰ O této kauze nás zpravuje „literární polemika“ mezi Sedlákem a Kybalem vedená v letech 1914–1915 na stránkách *Studii* a textů k náboženským dějinám českým a Musejníku. V této souvislosti nás pak musí napadnout, zda Sedláková kritika, samozřejmě věcná a oprávněná, nepřispěla k tomu, že Kybal dále ve vydávání Janova nepokračoval a po čase, již jako československý diplomat, odevzdal rozdělanou práci mladému O. Odložilíkovi. Odložilík pak Sedlákovy důkazy vefejně potvrdil.

Totéž platí i o další práci, která vyšla nedlouho po Sedlákovi — *Počátky kalicha v Čechách* od F. M. Bartoše. Bartoš nesleduje ani tak dlouhý chronologický úsek, jako tomu bylo u Sedláka, přináší spíše vybrané problémy z prvního roku traktátových bojů. Na jedné straně sice rozšiřuje naše vědomosti, získané studiem Sedlákova spisu (a to i v případě pramenné základny), na straně druhé jsou však pro jeho dílo charakteristické přehnaně ukvapené závěry, které musely být korigovány, a to dokonce — díky ještě téměř půlstoletí vědecké práce — i samotným autorem. Na tato dvě základní díla pak mohli navázat mladší badatelé.

V 60. letech vycházejí dvě práce zahraničních historiků — *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches* Dietera Girgensohna a vynikající syntéza *A History of the Hussite Revolution* Howarda Kaminského.²¹

Girgensohn široce pojednal o eucharistii ve středověku jak pod jednou, tak pod obojí způsobou a, jak už jsme se zmínili, věnoval značnou pozornost teoriím o vzniku kalicha v Čechách. Z utrakvistických polemik se soustředil zejména na vystoupení vídeňského teologa Petra z Pulky proti Jakoubkovi, což bylo ostatně hlavním tématem jeho práce. Toto dílo se pro svou důkladnost stalo častým zdrojem informací literatuře, zejména zahraniční, která se českého utrakvismu dotýká.

Kaminský s šíří nezvyklou pro syntetické práce podal plastický obraz utrakvistických kontroverzí (aniž pominul otázku počátků utrakvismu), přičemž nevycházel jen z dosavadní literatury, ale přidal i výsledky vlastních bádání, jak vidíme v případě rozboru protihusitského anonymního traktátu *Estote sine offensione*.

Z prací posledních let je nutné sem zařadit Šmahelovu *Husitskou revoluci*,²² která faktograficky vychází z Kaminského, ale je nepominutelná, protože zpracovává výsledky nejnovějšího bádání, a vystoupení kanadského znalce raného i pozdního českého utrakvismu, Davida R. HOLETONA, na XVII. světovém kongresu Československé společnosti pro vědy a umění v Praze roku 1994.²³

Vedle těchto prací souborných však musíme ještě přihlídnout k formování teorií o vzniku kalicha, o nichž jsme se zmínili výše. Podle všech těchto teorií stojí na počátku znovuzavedení kalicha v Čechách osoba Jakoubka ze Stříbra. Jakoubek pak podle nich mohl být popularizátorem tu a tam dosud existujícího zvyku, mohl být inspirován zvyklostmi východního křesťanství, mohl být jako v té době nejvýznamnější představitel husitského tábora pouze šířitelem myšlenky svých radikálnějších přátel, ale také mohl být tvůrcem této myšlenky sám, když hlouběji promyslel zdroje své nauky, kterými byli zejména Jan Wyclif a Matěj z Janova.

²¹ Berkeley — Los Angeles 1967.

²² Díl II. *Kořeny české reformace*, Praha 1993.

²³ *The Bohemian Eucharistic Movement in its European Context*, in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Vol. 1. Papers from the XVIIth World Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences, ed. D. R. HOLETON, Prague 1996, s. 23–47.

Teorie janovovská, jejíž historiografii se dostalo důkladného zpracování studii předních janovovských badatelů V. Kybala²⁴ pro období starší a J. Nechutové²⁵ pro období 19. a 20. století, má dvě podoby. V první variantě, která prosazuje utrakvismus Mistra Pařížského, vykazuje obdobnou starobylost jako teorie drážďanská. O utrakvistu Janovově byla totiž přesvědčena již mladší generace utrakvistů v čele s Rokycanou, o jehož vystoupení v Basileji roku 1433 nám sice von der Hardt²⁶ zanechává zprávu poněkud zmatenou, která je však prokázána replikou Stojkovičovou, v níž je Rokycanovo svědectví známé z Hardta zopakováno: „...*Magister Parisiensis, Bohemus tamen nacione, Mathias nomine, primo incepit predicare et communicare sub utraque specie...*“²⁷ Toto Rokycanovo tvrzení Jan Slovan vzápětí vyvrací,²⁸ svými argumenty však husitskou stranu zřejmě nepřesvědčil, protože myšlenka Janovova utrakvistu se rozvíjí dále. V oné době nás neudivují ani argumentace pro kalich podporované citáty z Janova,²⁹ tuto metodu použil již Jakoubek, ale kalich je dodatečně vložen i do Matějova díla, ať již v podobě utrakvistických glos,³⁰ či přímo do pozdějšího přepracování textu.³¹ Na tendenci utrakvistů vidět kalich všude tam, kde se čtou slova tělo a krev, poukázal ostatně již na počátku 17. století František z Rozdražova.³² Tato teorie byla dále rozvíjena dějepiscectvím utrakvistickým (Písecký), bratrským (Blahoslav, *Historie o těžkých protivěnstvích církve české*), později i protestantským (Regenvolscius, Zitte) a již v době vzniku cyrilometodějské teorie byla napojena i na tuto tradici (Bílejovský, Stránský). Těsně před polovinou 19. století dochází ke kvalitativní změně v tom, že vznikají díla o Mistru Pařížském, která jsou založena na důkladném studiu jeho spisů. (Dosud jsme tuto znalost mohli bezpečně předpokládat jen u Píseckého, v pozdější době znali historikové

²⁴ M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení, Praha 1905, s. 2–4.

²⁵ M. Matěj z Janova v odborné literatuře, SPFFBU E 17, 1972, s. 119–133.

²⁶ *Magnum concilium III*, Prolegomena, s. 20.

²⁷ *Replica Magistri Johannis de Ragusio ad Replicam Magistri Johannis Rokycana*. Nevydána, rkp. PUK IX D 10, f. 223r, v soupisu Stojkovičovy literární činnosti in: KRCHŇÁK, A.: *De vita et operibus Ioannis de Ragusio*, Lateranum, Nova series, an. XXVI, n. 3–4, Romae 1960, č. 25, s. 64–65. Srv. PROKEŠ, J.: *M. Prokop z Plzně*. Příspěvek k vývoji konservativní strany husitské, Praha 1927, s. 26, 191, pozn. 62.

²⁸ O.c., f. 223r–v.

²⁹ Řadu případů nacházíme např. v Rokycanových vystoupeních na koncilu, ale i v jeho *Tractatus de existentia corporis Christi in sacramento altaris*, in: *Prameny k synodám strany pražské a tábořské (vznik husitské konfese) v letech 1441–1444*, vyd. Z. NEJEDLÝ, Praha 1900, č. XXIX, s. 116–159.

³⁰ Srv. MATTHIAE DE JANOV dicti Magistri Parisiensis *Regularum Veteris et Novi Testamenti liber V De corpore Cristi*, (vol. VI), ed. J. NECHUTOVÁ, München 1993, s. XXVI, 279.

³¹ Např. tam, kde Matěj mluví o živém chlebu — „*vivi panis*“, pozdější zpracování v rukopisu gdaňské knihovny Mar. F 228, f. 89r^a čte „*vini et panis*“.

³² *Rozbroj o kalich*, Roudnice nad Labem 1626, s. 385.

Janova z té části *Regulí*, která byla omylem jako dílo Husovo vydaná Brunfelssem.³³) František Palacký³⁴ i jeho německý protějšek August Neander³⁵ byli zastánci myšlenky Janovova utrakvismu, Palacký poněkud rezervovanější,³⁶ Neander horlivější (dokonce se pokoušel dohledávat Janovovy citáty dokazující podle jeho mínění utrakvismus³⁷). O oba se pak mohli opřít mladší historikové protestantští i katoličtí, rovněž propagující Matějův utrakvismus (Böhlinger, Krummel, Czerwenka, Frind, Lechler). Zajímavý názor vyjádřil roku 1878 Ernest Denis v práci *Huss et la guerre des Hussites*. Nebyl cele přesvědčen o Janovově utrakvismu, ale poukázal na jeho význam pro vývoj husitství. Kalich symbolizoval rovnost laika a kněze, kterou Janov prosazoval svým pojetím církve. I kdyby tedy on sám kalich nepropagoval, přece má právo být nazýván otcem utrakvismu.³⁸

Roku 1881 Kalousek vyvrátil nejen názory ruských slavjanofilů o nepřetržitém užívání kalicha v Čechách od dob cyrilometodějských, ale rovněž dokázal, že ani Matěj z Janova nehlásal, a tím spíše nepraktikoval utrakvismus, který byl znovu zaveden až Jakoubkem ze Stříbra. Tato práce přinesla změnu obecného mínění, určité reminiscence však přežívají až do současnosti. A to nejen v dílech populárních,³⁹ ale mezi přívržence Janovova utrakvismu se zařadil i Augustin Neumann.⁴⁰ A tak Ondřej M. Petrů ve své studii o Janovově eucharistiologii *Matěj z Janova o částém svatém přijímání*⁴¹ považoval za nutné doplnit vývody Kalouskovy a znovu ukázat, že svázanost Janova s Jakoubkovým kalichem vykazuje jinou kvalitu, než jak ji traktují zastánci teorií o utrakvismu Mistra Pařížského.

O renesanci Janovova utrakvismu se pokusil roku 1953 ve svém článku *Utrakvismus Matěje z Janova* Luděk Brož.⁴² Odmítnuv názory Kybalovy (o nichž se zmíníme níže) vrací se k Palackému a Neanderovi a vyslovuje přesvědčení, že

³³ O Brunfelsově edici podrobně pojednal PROKEŠ, J.: *Brunfelsova edice domněle Husových spisů z r. 1524 a autorství anti-kristovských traktátů Sermones de Antichristo a Anatomia Antichristi*, ČMKČ 93, 1919, s. 149–164, 238–256.

³⁴ *Předchůdcové husitství v Čechách*, in: Františka PALACKÉHO *Spisy drobné* II, Praha s. d., s. 203–247, (poprvé vydáno německy pod jménem J. P. JORDANA roku 1846); *Dějiny* III.

³⁵ *Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche* VI, Hamburg 1852, *Über Matthias von Janov als Vorläufer der deutschen Reformation und Repräsentanten des durch dieselbe in die Weltgeschichte eingetretenen neuen Principis*, Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften in Berlin, 1849.

³⁶ *Předchůdcové*, s. 227, *Dějiny* III, s. 26, 103.

³⁷ Mnohokrát bylo diskutováno Neanderovo upozornění na Matějovo místo „*propter dualitatem utriusque speciei, panis et vini...*“ (*Allgemeine Geschichte* VI, s. 415, pozn. 3, s. 441, pozn. 2).

³⁸ *Huss*, vyd. Paris 1930, s. 23.

³⁹ Klasickým příkladem je práce B. V. KOŠUTA *Historie kalicha v Čechách a na Moravě*, Praha 1890.

⁴⁰ *Z dějin bohoslužeb v době husitské*, Hradec Králové [1922], s. 31.

⁴¹ Olomouc 1946.

⁴² Theologická příloha KR 20, 1953, s. 20–23.

Matěj byl buď svědkem doznívání praxe podobojí nebo začátků návratu kalicha. Jeho vývody však vzápětí vyvrátil F. M. Bartoš.⁴³

Ani dnes však nepanuje zcela stoprocentní jistota o tom, že Matěj byl pouze stoupencem častého přijímání a nikoliv kalicha, jak dosvědčují dvě nové práce o husitství: *Husitská revoluce* Františka Šmahela⁴⁴ a *Mistr Jan Hus* Miloslava Ransdorfa.⁴⁵ Žádný z nich sice neprosazuje Janovův utrakvismus apodikticky, ale Šmahel připouští možnost, že se myšlenkou laického kalicha Janov snad obíral, a Ransdorf pak opatrně formuluje, že Janov asi přijímání podobojí opravdu nezavedl, že je ale u něj tato myšlenka obsažena implicitně.

Kalouskovými důkazy ovšem nebyla osoba Mistra Pařížského vyloučena z působnosti na vznik kalicha definitivně. Ostatně jsme se již zmínili o Denisovi, který je ochoten uznávat Matějovo otcovství myšlenky kalicha, i kdyby sám nebyl utrakvistou. V našem století dostává janovovská teorie novou podobu, která pochází od největšího znalce Janovova díla, jeho editora Vlastimila Kybala. Kybal ještě před vlastní ediční prací rozebral důkladně Matějovy *Regule* ve své monografii, kde také, vycházející z poznatků Palackého o závislosti Jakoubka na Janovovi a ze své studie o Antikristovi u Janova a Jakoubka,⁴⁶ poukázal na vnitřní a vývojovou souvislost mezi Janovovou častou eucharistií a Jakoubkovým kalichem, protože obojí je založeno na myšlence návratu k praxi prvotní církve. Na solidní základ tuto spíše hypotézu postavil Jan Sedlák, který prokázal ve své velké práci *Počátkové kalicha*⁴⁷ závislost myšlenkovou i formulační Jakoubkova raně utrakvistického díla na Janovových *Regulích*. Sedlákův důkaz Kybalova teoretického předpokladu byl záhy přijat literaturou naší i zahraniční, jak vidíme již roku 1916 v hodnocení Kamila Krofity⁴⁸ a roku 1922 u Josefa Theodora Müllera.⁴⁹ Teorie janovovská ve své nové podobě, kdy původce kalicha Jakoubek dospěl k této myšlence na základě studia *Regulí* Matěje z Janova, z nichž čerpal i odůvodnění kalicha, se rozšířila obecně jak u badatelů janovovských, tak i jakoubkovských a rovněž v pracích o dějinách husitství. To ovšem neznamená, že by tyto práce nepřipouštěly v počátcích kalicha možnost spolupůsobení jiných vlivů, zejména ze strany Mikuláše z Drážďan, což je ostatně názor opět se odvíjející v intencích Sedlákových.

Drážďanská teorie o původu kalicha, vedle teorie janovovské nejstarobylejší,

⁴³ *Matěj z Janova a kalich*, Theologická příloha KR 20, 1953, s. 23–25.

⁴⁴ Díl II, s. 84.

⁴⁵ Praha 1993, s. 47.

⁴⁶ KYBAL, V.: *M. Matěj z Janova a M. Jakoubek ze Stříbra*. Srovnávací kapitola o Antikristu, ČČH 11, 1905, s. 22–38.

⁴⁷ ČKD LII, s. 496–501.

⁴⁸ V jeho poznámce k novému vydání GOLLOVÝCH *Nových spisů o Valdenských* in: GOLL, J.: *Chelčický a Jednota v XV. století*, Praha 1916, s. 294, pozn. 1.

⁴⁹ *Geschichte der Böhmischen Brüder I, 1400–1528*, Herrnhut 1922, s. 19.

se projevila během svého působení nejkontroverzněji.⁵⁰ Jejím podkladem je řada kronikářských zpráv z 15. století,⁵¹ z nichž ty nejstarší (např. *Chronicon breve Regni Bohemiae*⁵²) přinášejí jen drobnou zmínku o drážďanských mistrech, s nimiž Jakoubek ze Stříbra začal podávat krev Páně, zatímco mladší zprávy (Jan Papúšek ze Soběslavi,⁵³ Prokop Písař,⁵⁴ interpolace vatislavského rukopisu *Husitské kroniky* Vavřince z Březové⁵⁵) již vědí přesně, že to byl drážďanský mistr Petr, který přesvědčil Jakoubka o nutnosti podávat z kalicha. Mezi těmito prameny pak zaujímá ústřední postavení *Historie česká* Eneáše Silvia Piccolominiho,⁵⁶ která se zasloužila o rozšíření drážďanské teorie s hlavní postavou v osobě mistra Petra. Na Piccolominiho navázala další tradice (Cochlaeus), dofabulována byla tato „legenda“ Hájkem,⁵⁷ z nějž pak vycházel Ungar v poznámkách k Balbínovi,⁵⁸ ale i František Faustin Procházka, ačkoliv se odvolával i na jiné prameny a užíval rovněž edici Hardtovu.⁵⁹ Od Piccolominiho či Hájka se odpoutává František Martin Pelcl v díle *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus*,⁶⁰ který interpretuje vliv Drážďanských na základě anonymního traktátu, jehož část otiskl mezi dokumenty.⁶¹ Za této situace pak Dobrovského mlčení o

⁵⁰ Zhodnocení pramenů a literatury k drážďanské teorii přinesla naposledy Jana NECHUTOVÁ v předmluvě a I. kapitole svého spisu o Mikulášovi z Drážďan: *Místo Mikuláše z Drážďan v raném reformačním myšlení*. Příspěvek k výkladu nauky, Praha 1967, s. 6–7, 9–10.

⁵¹ Jejich přehled a zhodnocení podávají SEDLÁK, J.: *Mikuláš z Drážďan*, otisk z Hlídky 1914, Brno 1914, s. 5; UHLIRZ, M.: *Petrus von Dresden*. Ein Beitrag zur Geschichte des Laienkelches, ZDVGMS 18, 1914, s. 227–238; BOEHMER, H.: *Magister Peter von Dresden*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 36, 1915, s. 212–231; BARTOŠ, F. M.: *Počátky, Husitství*, s. 75–80. K narativním pramenům husitského období srv. PEKAŘ, J.: *Žižka a jeho doba II*, Praha 1992, s. 59–164, 229–271, a ČORNEJ, P.: *Rozhled, názory a postoje husitské inteligence v zrcadle dějepiscectví 15. století*, Praha 1986.

⁵² HORČIČKA, A.: *Ein „Chronicon breve regni Bohemiae saec. XV.“*, MVGDDB 37, 1899, s. 464.

⁵³ Výtah z Papúškova výkladu o smyslu kompaktát otiskl HÖFLER, K. in: *Geschichtschreiber III*, s. 158–159, pozn. 4.

⁵⁴ *Chronicon Procopii notarii Pragensis*, ed. K. HÖFLER, *Geschichtschreiber I*, s. 72.

⁵⁵ Ed. J. GOLL, *FRB V*, Praha 1893, s. XXV.

⁵⁶ AENEAE SYLVII *De Bohemorum et ex his imperatorum aliquot origine ac gestis historia*, Francofurti et Spira 1687, s. 60–61.

⁵⁷ Václav HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*, Praha 1541, f. 370v–371r.

⁵⁸ Bohuslaj BALBINI e S. I. *Bohemia docta*, opus posthumum editum, notisque illustratum ab Raphaelae UNGAR, pars II, Pragae 1778, s. 355.

⁵⁹ Francisci Faustini PROCHASKA *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia factis commentarius*, Pragae 1788, s. 192–194.

⁶⁰ II. Theil, Prag—Leipzig 1790, s. 630–631.

⁶¹ *O.c.*, Urkundenbuch zur Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus, č. 238, s. 156–158. Traktát přináší vedle známých skutečností také údaj o utrakvistických názorech Petra a Mikuláše, pro něž byli vyhnáni z Drážďan biskupem Janem Hoffmannem již kolem roku 1412. Pro anachronismus v určení míšeňského biskupa poukazuje BOEHMER (*Magister Peter*, s. 219–220) na špatnou orientaci autora mimo české prostředí.

Drážďanských, třebaže se zmiňoval o Piccolominim,⁶² nemůže znamenat nic jiného, než že se od importu myšlenky kalicha distancuje.

Proti této teorii, poté co byla část zmíněných kronikářských zpráv vydána Konstantinem Höflerem (rovněž horlivým stoupencem drážďanského původu kalicha) v *Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung*, ostře vystoupil, veden ryze nacionálním hlediskem, František Palacký, a to ve své polemice s Höflerovými názory v *Die Geschichte des Hussitentums und Prof. Constantin Höfler*.⁶³ (V 19. a na počátku 20. století totiž shledáváme mezi zastánci drážďanské teorie zejména německé historiky, kteří jsou ochotni Jakoubkovi přiznat nejvýše autorství utrakvistické praxe, kdežto za autora myšlenky kalicha považují Petra.) Obdobně, jak ukazuje J. Nechutová,⁶⁴ byl nacionalismem veden i F. M. Bartoš, se kterým pak v polovině 20. let našeho století vedl rozsáhlou diskusi na stránkách ČČH Josef Pekař.⁶⁵

K tomu však došlo již v době, kdy drážďanská teorie dostala jinou podobu. V první polovině druhého desetiletí našeho věku vznikly dva příspěvky, které rozpracovaly úlohu Petrovu v dobách počátků kalicha, nicméně tyto příspěvky byly už jen jakousi labutí písní teorie o Petrovi z Drážďan, protože oba autoři, Mathilde Uhlirz i Heinrich Boehmer, mohli mít k dispozici práce, které vyzvedají roli jiného Drážďanského. Před o něco dřívějším příspěvkem Uhlirzové byly vydány části Sedlákových *Počátků kalicha*, které v souvislosti s utrakvismem poukázaly na činnost Mikuláše z Drážďan,⁶⁶ článku Boehmerovu předcházela i Sedlákova studie o Mikulášovi. Bartoš a Pekař pak diskutovali ne již o Petrovi, ale o Mikulášovi. Bartoš jako odpůrce, třebaže právě on přinesl poslední slovo v rozlišení obou drážďanských mistrů; v této době se totiž vehementně stavěl za svou teorii vlivu východního pravoslaví. Pekař naopak, paradoxně jdoucí ve stopách J. Sedláka zdůrazňujícího vliv Janovův, jako přívrženec drážďanské teorie.

Sedlák stojí na počátku historiografického i edičního zájmu o Mikuláše z Drážďan. Nenalezl však v tomto zájmu bezprostřední pokračovatele, a tak nová vlna mikulášovských studií přichází až od poloviny 60. let. Na začátku 70. let pak nastala renesance drážďanské teorie v pracích italského historika Romola Cegni.⁶⁷ Cegna vystoupil v době již obecně zafixované teorie o významu Janovových děl na utrakvistické názory Jakoubkovy s takovou vehemencí svých pro-

⁶² *Beiträge*, s. 22.

⁶³ Prag 1868, s. 110–113, stejné názory vyjadřuje i v *Dějínách národu českého*, v pozn. 286 k III. dílu (díl VI, Praha 1896, s. 303–304).

⁶⁴ *Mlsto*, s. 7–8.

⁶⁵ *Nový Bartoš*, ČČH 32, 1926, s. 342–376, polemika mezi Bartošem a Pekařem tamtéž, s. 671 až 688.

⁶⁶ SEDLÁK, J.: *Počátkové*, ČKD LII, s. 786–789, LIV, s. 405–408, 468–470.

⁶⁷ Přehled této produkce podá kapitola o Mikulášovi z Drážďan, srv. s. 62, pozn. 11.

mikulášovských argumentů, že se mu podařilo, aby byl tento drážďanský kanoista i v syntetických pracích o husitství přijat jako člověk, který přinejmenším došel k poznatku kalicha nezávisle na Jakoubkovi a časově i dříve. Nacionalismus, z něj podezírá české historiky, nechtějící přiznat Mikulášovi prvenství, je však u něj nahrazen tak silným osobním poutem k osobě drážďanského mistra, že tím spíše nemůže ve svých názorech projevit objektivitu. Tyto názory byly dosud hodnoceny pouze stručnými recenzními zprávami, proto se jimi budeme podrobněji zabývat v samostatné kapitole.

Působení teorie cyrilometodějské máme podrobně zachyceno v práci, která ji vyvrátila — v Kalouskově *O historii kalicha v dobách předhusitských*. Autorem této teorie se stal kališnický kněz Bohuslav Bílejovský, když vznik kalicha probral ve své *Kronice české*⁶⁸ (1532, vydána v Norimberku 1537). Bílejovský zde usiluje o to, aby podal historický důkaz vlastnických práv církve podobojí ke kostelům, které byly po roce 1435 odňaty katolíkům. V Čechách se podle jeho vývodů podávalo z kalicha od dob Cyrila a Metoděje nepřetržitě až do dob vlády Karla IV., kdy se začíná uplatňovat přijímání pod jednou způsobou. Horlivými zastánci utrakvismu byli v té době Milíč z Kroměříže a Matěj z Janova. (Zde se tedy cyrilometodějská teorie počíná prolínat s janovovskou.) Pro utrakvismus vystoupil ve svých kázáních Hus a praxi obnovil Jakoubek. Bílejovského teorie se záhy stala majetkem dějepisců bratrských (Jafet, *Historie o protivěnstvích církve české*), Stránský⁶⁹ ji pak přetvořil do podoby, v níž husitská církev navázala na církev řeckou, která nepřetržitě působila v Čechách od dob arcibiskupa Cyrila, když obřad latinský přichází až se založením pražského biskupství. Na Stránského hypotézu ortodoxní církev v Čechách ochotně navázali pravoslavní ruští historikové 19. století (Novikov, Gil'ferding), ale i protestantské dějepisceví téhož věku převzalo teorii, že ritus pod jednou začal být v Čechách prosazován až v dobách vlády Karla IV. (Peschek, Krummel, Czerwenka a rovněž i Denis). Všechny tyto názory byly Kalouskovými důkazy vyvráceny tak přesvědčivě, že se později nikdo nepokusil o renesanci této teorie a s cyrilometodějskými vlivy na zavedení kalicha se prakticky nepočítá.⁷⁰ Protože však blížící se milénium postavilo cyrilometodějský svátek do sousedství 6. července, ozve se tu a tam hlas, chtějící poukázat na souvislosti mezi dědictvím těchto tří mužů, a zmíní se o možnosti vlivu cyrilometodějského a v osobě Jeronýmově i pravoslavného na husitství.

⁶⁸ *Kronika církevní, v níž se příběhové a příhody církve české od jejího počátku až do léta Páně 1532 vypravují*, Praha 1816, s. 7–20. K náznakům cyrilometodějských vlivů v dřívější době (u Matěje Koramba) srv. ŠIMÁK, J. V.: *Kronika Bartoše píše, zvláštní otisk z VČA 12, 1903, s. 69.*

⁶⁹ *De republica Bojema*, kap. VI, Amstelaedami 1713, s. 262–321.

⁷⁰ Jediným obhájcem této teorie v našem století je zřejmě O. A. FUNDA (*Teolog kalicha*, KR 42, 1975, s. 106–110), který se vehementně staví za teorii drážďanskou, doplněnou teorií cyrilometodějskou a jeronýmovskou. Vliv Wyclifův a Janovův omezuje na pouhé spolupůsobení.

Poslední dvě teorie jsou moderní, obě pocházejí od historiků 20. století a objevují se od 2. desetiletí našeho věku.

Teorie wyclifská navazuje na práci řady historiků, kteří poukazovali na vliv Wyclifův na Husa a husitství, práci do krajní polohy dovedenou Johannem Loserthem. Jeho žákyně Mathilde Uhlirz pak rozšířila ve studii *Die Genesis der vier Prager Artikel*⁷¹ vliv Wyclifův i na formulaci husitského programu, tedy čtyř pražských artikulů. Mezi těmito vývody dokazuje, že Jakoubek při formování svého utrakvismu vycházel z Wyclifovy remanenční teorie a z jeho biblicismu. Práce byla v českém prostředí příkře odmítnuta (Pekař, Novotný), Uhlirzové se zastal vlastně jen F. M. Bartoš.⁷² V zahraničí se s tak nepříznivou reakcí nesetkala,⁷³ a tak se wyclifská teorie alespoň ve velmi zředěné podobě, omezena jen na vliv Wyclifovy eucharistiologie na Jakoubka, udržuje až do dnešních dnů.

Pozoruhodnou životnost prokázala Bartošova teorie jeronýmovská, tedy teorie o tom, že Jakoubek dospěl k objevu kalicha poté, co ho mistr Jeroným Pražský po svém návratu z Litvy a Bílé Rusi zpravil o liturgických zvyklостech východní církve. Jeronýmovská teorie je, jak rozpoznal již J. Prokeš,⁷⁴ modifikací teorie cyrilometodějské a (opět podle Prokeše) „*jest jen čistou kombinací bez jakékoli podpory pramenné*“.⁷⁵ Počátky této teorie, jejíž spolupůsobení je dodnes uznáváno, jsou téměř operetní. Poprvé vystupuje Bartoš se svým názorem nikoli ve vědecké práci,⁷⁶ ale roku 1916 v beletristickém zpracování na stránkách 7. čísla Lumíra.⁷⁷ Václav Novotný zajisté netušil, že se tento názor udrží, když ho hodnotil slovy: „...ale i jako pouhá domněnka jest to více než odvážné, a není pro to ani nejslabší opory, jako vůbec článek oplývá domněnkami, jež snad jsou duchaplné, více než jest i v belletrii přípustno“.⁷⁸ Ale již rok po uveřejnění Novotného kritiky předložil Bartoš svou teorii, v jen poněkud odbeletrizované podobě, odborné veřejnosti.⁷⁹ A rozhodně není bez zajímavosti, že nezávisle na Bartošovi napadly obdobné koherence zanedlouho i francouzského historika Émila Amanna. Amann ve své práci *Jacobel et les debuts de la controverse utraquiste*⁸⁰ zvažoval vlivy, jež působily na Jakoubka, a v této souvislosti vzpomenu také Jeronýmovu cestu na Rus roku 1413. Nedospěl však k Bartošovu stanovisku, možnost východ-

⁷¹ Wien 1914

⁷² K této otázce se vrátíme ještě v samostatné kapitole, srv. s. 47nn.

⁷³ S výjimkou H. Kaminského.

⁷⁴ *M. Prokop*, s. 190, pozn. 55.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Ve studii *Německého Husity Petra Turnova spis o řádech a zvycích církve východní*, VKČSN, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1915, Praha 1916, s. 3, Jeronýmův zprostředkující vliv na zavedení utrakvismu pouze naznačil.

⁷⁷ *Paměti M. Jeronyma Pražského*, Lumír 44, 1916, s. 298–299.

⁷⁸ *M. Jan Hus. Život a učení. Díl I. Život a dílo, část 2.*, Praha 1921, s. 310, pozn. 1.

⁷⁹ *Počátky*, ČMKČ 96, 1922, s. 157–160, poté *Počátky, Husitství*, s. 71–74.

⁸⁰ In: *Miscellanea Francesco Ehrle*, vol. 1., Studi e testi 37, Roma 1924, s. 375–387.

ních vlivů nepřipouští, protože nejsou prokazatelné v Jakoubkově díle.⁸¹ Díky neustálému tradování v pracích Bartošových⁸² pak byla tato teorie přijímána i ve studiích jiných autorů⁸³ a pronikla také do Jeronýmových životopisů. F. Šmahel v monografii *Jeroným Pražský*⁸⁴ připouští dosah Jeronýmových bezprostředních informací o utrakvismu pravoslavných a mezi možné vlivy pro zavedení utrakvistické praxe v Čechách řadí Jeronýmovu cestu na Rus i ve své nejnovější práci.⁸⁵

Pro poznání dějin kalicha však mají zásadní význam i díla, která monograficky zpracovávají životní osudy a literární tvorbu významných protagonistů obou soupeřících stran. Po mnoha spíše drobných příspěvcích se konečně dostalo odpovídající pozornosti také Jakoubkovi ze Stříbra. Dom Paul De Vooght se dotkl jeho osudů již ve své práci o Husovi, v roce 1972 pak vydal rozsáhlou jakoubkovskou monografii *Jacobellus de Stříbro († 1429), premier théologien du hussitisme*,⁸⁶ která nám nejen pomůže k pochopení této osobnosti, ale která se také ve dvou kapitolách přímo obírá kalichem.⁸⁷ Druhé významné postavě v řadách utrakvistů v době počátků kalicha, Mikulášovi z Drážďan a jeho vztahu ke kalichu, se dostalo zpracování v četných dílech R. Cegni, která ještě probereme podrobně níže. Z řad katolické opozice máme po již zmíněné práci o Petrovi z Pulky a po Mikulášovi z Dinkelsbühlu, jehož životu a dílu se věnoval Alois Madre⁸⁸ a jehož protiutrakvistickou tvorbu literární rozebral Rudolf Damerau,⁸⁹ zpracované působení i literární činnost nejvýznamnějšího pražského protiutrakvisty, doktora Ondřeje z Brodu, a to v práci Jaroslava Kadlece *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod*. Kadlec přinesl nejen podrobné vylíčení polemických utkání mezi Jakoubkem a Ondřejem v počátcích bojů o kalich, ale také edici všech Ondřejových protiutrakvistických děl. Dále přispěl i k poznání Jakoubkovy utrakvistické činnosti.⁹⁰

O některých dalších studiích se vztahem k počátkům českého utrakvismu se zmíníme ještě v průběhu dalšího výkladu.

⁸¹ *O.c.*, s. 377.

⁸² Např. *Čechy v době Husově, 1378–1415*, Praha 1947, s. 395–396.

⁸³ MOLNÁR, A.: *Theologie husitského kalicha*, Theologická příloha KR 32, 1965, sešit I, příloha k číslu 2, s. 1; FUNDA, O. A.: *Teolog*, s. 107–108.

⁸⁴ Praha 1966, s. 142–143.

⁸⁵ *Husitská revoluce II*, s. 85.

⁸⁶ Louvain 1972.

⁸⁷ *La communion sous les deux espèces*, s. 122–142, *L'affermissement du calice en Bohême*, s. 159–174.

⁸⁸ *Nikolaus von Dinkelsbühl. Leben und Schriften. Ein Beitrag zur theologischen Literaturgeschichte*, Münster 1965.

⁸⁹ *Der Laienkelch*, Gießen 1965; *Texte zum Problem des Laienkelchs*. Nikolaus von Dinkelsbühl (1360–1433): I. Tractatus contra errores Hussitarum, II. De sub utraque, Gießen [1969].

⁹⁰ *Literární polemika*, v níž na s. 80–87 otiskl traktát *Pius Iesus*.